

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนชนบทในปัจจุบันกำลังอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในทุกฝ่ายต่างระดมกำลังเพื่อยุทธศาสตร์คนในชนบทโดยการเร่งรัดพัฒนาคุณภาพชีวิต การปรับปรุงสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศที่กำลั้ขาคความสมดุล รวมทั้งการกระจายงานและรายได้ พื้นฟูประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านเองได้ต่อสู้และร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาดังกล่าว อย่างมีความมานะอดทน โดยเชื่อมั่นว่าชีวิตที่ดีกว่ามีความเป็นไปได้ และชาวบ้านจะเป็นผู้กำหนดการพัฒนาชุมชนชนบทของเขาเอง (กระแส ชนะวงศ์, 2530 หน้าคานา)

วิถีชีวิตของชุมชนในอดีต อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ หรือผลิตเองใช้เองเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองโดยชุมชนระดับหมู่บ้านเป็นหน่วยผลิตสำคัญที่สามารถเลี้ยงดูตนเองได้ (จักรทิพย์ นาถสุภา, 2533 หน้า 19) การผลิตที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้านก็คือการทอผ้าเพื่อเป็นอาหารไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลักและผลิตของใช้ที่จำเป็น ผลผลิตส่วนเกินจะนำไปแลกเปลี่ยนในชุมชนหรือกับชุมชนใกล้เคียงแล้วยังสามารถใช้เป็นส่วยส่งให้แก่รัฐอีกด้วย ในวิถีการผลิตแบบนี้ขนาดของการผลิตขึ้นอยู่กับการจัดการด้านแรงงานที่จะต้องมีการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนแรงงาน เพื่อให้ได้เครื่องอุปโภคบริโภคที่เพียงพอแก่การดำรงชีวิตซึ่งไม่ได้มุ่งผลิตให้มีปริมาณมากจนเหลือกินเหลือใช้ แต่ผลิตเพื่อให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าการมีอย่างเหลือเฟือเพื่อที่อาจถูกทำลายได้โดยโจรผู้ร้ายหรือราชภัยได้ในพริบตา การผลิตและการบริโภคที่สมดุลจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของการผลิตระบบนี้ ในแง่นี้แนวคิดวิถีชีวิตของคนในระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ สามารถเก็บเกี่ยว ผลผลิตของธรรมชาติมาใช้ประโยชน์โดยตรง ชีวิตจึงผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีความพยายามที่จะฟื้นฟูธรรมชาติมากกว่าที่จะเปลี่ยนแปลง

ธรรมชาติมารับใช้มนุษย์ การเก็บเกี่ยวของป่าทำได้อย่างจำกัดเพราะแรงงานมีอยู่อย่างจำกัด และไม่มีตลาดสำหรับรับซื้อของป่าที่มีจำนวนมาก มนุษย์จึงมีผู้ใช้พิชิตป่าแต่เป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่งที่มีวิถีชีวิตต้องอาศัยป่า เพื่อยังชีพการรักษาสันติภาพตามธรรมชาติไว้จะส่งผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพของผลผลิต การปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดในที่เดียวกันทำให้ไม่เป็นการเสริมศัตรูพืชชนิดใดชนิดหนึ่งให้เข้มแข็งจนเกินไปและช่วยกำจัดศัตรูพืชไปในตัวด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2530 หน้า 27-29)

การที่ระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพที่ซับซ้อนสามารถดำรงอยู่ได้สืบต่อมาเป็นเวลานานนั้น ต้องอาศัยระบบการศึกษาของชุมชนเพื่อสืบทอดความรู้และความชำนาญในการประกอบอาชีพที่หลากหลายแก่สมาชิกในชุมชน โดยชุมชนเองเป็นผู้มีอำนาจในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบชุมชน ชุมชนที่อยู่ติดกับป่าก็จะถ่ายทอดความรู้และทักษะในการล่าสัตว์ หาของป่า และการทำไร่ ชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลก็จะถ่ายทอดความรู้และทักษะในการประมง ชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มน้ำ ก็จะถ่ายทอดทักษะในการทำนา เป็นต้น นอกจากนั้น ยังจะต้องสืบทอดอุดมการณ์ของสังคมที่แสดงออกในรูปวัฒนธรรม เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนผ่านพิธีกรรมที่ทำให้ความเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ต่อความเชื่อในอำนาจของผีซึ่งเชื่อกันว่าสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ ที่ดิน ป่าไม้ ภูเขา ต้นไม้ บ้านเรือน ล้วนมีผีหรือเทพสถิตย์อยู่ คนในชุมชนจะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแวดล้อมต้องผ่านพิธีกรรมที่เป็นการร้องขอจากธรรมชาติอย่างอ่อนน้อมคนในชุมชนจึงมีผู้ใช้พิชิตธรรมชาติมาเป็นของตนเอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างแล้ว หน้า 29-30) นอกจากอุดมการณ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแล้ว ยังมีอุดมการณ์ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนซึ่งต้องการความร่วมมือในการผลิตในขณะที่แรงงานมีอยู่อย่างจำกัด ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนจะต้องสามัคคีกลมเกลียวกัน เน้นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แบ่งกันกินแบ่งกันอยู่ ภายใต้การขัดเกลาของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชน ที่ถือเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของสังคมไทย (จักรทิพย์ นาคสุภา, 2524 หน้า 1)

ในด้านการปกครองชาวนาไทยในอดีตได้ถูกปกครองอย่างหลวม ๆ โดยกษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชโดยจะแต่งตั้งบุคคลให้มีความสามารถในการครองเมือง (ต่อมาคือจังหวัด) ซึ่งจะเป็นผู้ปกครองผ่านเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ เรื่อยลงมาตามลำดับคือ แขวง (อำเภอ) ตำบล และ

หมู่บ้านที่จัดแบ่ง และกำหนดหน้าที่ตามพื้นที่ เพื่อที่จะสามารถเกณฑ์แรงงานชาวบ้านทำงานให้รัฐมีรายได้หรือเกณฑ์ไปเป็นทหารยามศึกสงคราม ที่จะมีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านชนบท(พรพิรมณ์ เอี่ยมธรรม, 2530 หน้า 2-3) ส่วนผู้ที่ต้องการเป็นอิสระจากอำนาจดังกล่าว ก็จะตั้งถิ่นฐานอยู่ไกลจากอำนาจรัฐที่การคมนาคมติดต่อเป็นไปด้วยความลำบาก ถึงจะปลอดภัยจากการเกณฑ์แรงงาน

แต่สถานการณ์ของหมู่บ้านชนบทที่อยู่ห่างไกลอีกด้านหนึ่ง ก็มีความจำเป็น ที่จะต้องหาทางระมัดระวังคุ้มครองป้องกันตนเองเกี่ยวกับความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินรวมทั้งวัว ควาย และสัตว์เลี้ยงใช้งานอื่น ๆ จึงจำเป็นจะต้องพึ่งพาบุคคลที่มีอำนาจหรือคนหนุ่มวัยฉกรรจ์ที่พวกเขาได้พิสูจน์ให้เห็นถึง ความแข็งแกร่ง การทำให้ความมั่นคงปลอดภัย ต่อหมู่บ้านของพวกเขา บุคคลเหล่านี้รู้จักกันว่าเป็น "นักเลง" ที่บางหมู่บ้านอาจมีนักเลงหลายคนและมีการพัฒนาลำดับชั้นอย่างใหม่เป็นทางการขึ้นมาในหมู่บ้าน ผู้ที่เป็นหัวหน้า ก็จะถูกเรียกว่า "นักเลงโต"(พระยาอนุมานราชธน , 2531 หน้า 95) บางกรณีนักเลงอาจได้รับตำแหน่งหรือว่าจ้างในสายงานการปกครองของรัฐบาล หากพบว่าความสามารถของพวกเขามีประโยชน์ต่อทางราชการ (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , 2531 หน้า 587) เมื่อนักเลงได้รับการยอมรับให้เป็นหัวหน้าของหมู่บ้าน ก็อาจเรียกร้องค่าตอบแทนสำหรับการคุ้มครองหมู่บ้าน ถ้าหากว่าการเรียกร้องนั้นไม่เป็นการเหลือ บากว่าแรง ชาวบ้านก็ยินดีจ่ายให้ แต่ถ้าเรียกร้องมากเกินไป ก็จะรวมตัวกันต่อต้าน (พรพิรมณ์ เอี่ยมธรรม , อ้างแล้ว หน้า 77) ดังนั้นเส้นแบ่งระหว่างนักเลงกับโจรหรือระหว่างผู้คุ้มกันกับคนนอกกฎหมาย จึงเป็นเส้นแบ่งที่ไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจน

นอกจาก นักเลงจะมีบทบาทในฐานะ เป็นผู้คุ้มครองป้องกันหมู่บ้าน และช่วยเหลือระบบราชการอย่างไม่เป็นทางการแล้ว ยังอาจมีบทบาทนอกเหนือไปจากนี้ คือมีความรู้สึกอยากจะทำลายหมู่บ้านข้างเคียงและพร้อมที่จะรับการท้าทายจากหมู่บ้านอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งหมายความว่า นอกจากจะเป็นผู้ดูแลวัวควายของหมู่บ้านตนเองแล้ว ยังอยากจะทำลายขโมยวัวควายของหมู่บ้านอื่นๆ ด้วย (พระยาอนุมานราชธน , อ้างแล้ว หน้า 96-97)

ส่วนการปกครองอย่างเป็นทางการในหมู่บ้าน รัฐบาลได้กำหนดตำแหน่ง "ผู้ใหญ่บ้าน"

เพื่อให้ชาวบ้านได้เลือกผู้นำของตน ซึ่งจะมีบทบาทหน้าที่เป็นคนกลไกในการการติดต่อประสานงานระหว่างรัฐบาลกับชาวบ้าน โดยเป็นกลไกของรัฐในการปกป้องผลประโยชน์ของทางราชการพร้อมทั้งทำหน้าที่ในการเป็นตัวกระจายข่าวสารนโยบายของทางราชการสู่ชาวบ้าน และรักษาความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้าน อีกด้านหนึ่งต้องทำหน้าที่ในการปกป้องผลประโยชน์ของชาวบ้าน ในการติดต่อกับทางราชการ ส่วนบทบาทหน้าที่ในการแสดงออกนั้น ขึ้นอยู่กับแรงผลักดันของฝ่ายไหนว่าจะมีมากกว่ากัน (กนกศักดิ์ แก้วเทพ , 2530 หน้า 75) ดังนั้น ตำแหน่งผู้นำหมู่บ้านจึงมีส่วนสัมพันธ์กับนักเลงในท้องถิ่น โดยที่นักเลงบางคนอาจเป็นญาติของผู้นำหมู่บ้าน หรือผู้นำหมู่บ้านบางคนอาจเป็นนักเลงมาก่อน (คณินนิตย์ จันทบุตร , อ้างแล้ว หน้า 76) จึงจะสามารถรักษาความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้านได้

อีกสถาบันหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ และเป็นศูนย์กลางของการศึกษาชุมชน เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมของความเชื่อถือในหมู่บ้านก็คือ "สถาบันวัด" วัดเกิดขึ้นเพราะมีผู้ต้องการบรรลุนิพพาน เพื่อเข้าใจธรรมชาติและชีวิตมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระมหากรุณาธิคุณ พระบริสุทธิ์คุณและปัญญาคูณ ที่มุ่งทำประโยชน์เพื่อความสงบสุขของมหาชนในสังคมโดยมี "พระสงฆ์" เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงทัศนคติด้านพื้นฐานของมนุษย์ และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสังคม นอกจากนั้นยังมีหน้าที่ในการให้การศึกษาด้านปฏิบัติเพื่อสืบต่อพระศาสนาและให้การสงเคราะห์ประชาชน พระสงฆ์มีฐานะและความเป็นอยู่แตกต่างไปจากประชาชนทั่วไป และได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะ (คณินนิตย์ จันทบุตร , 2532 หน้า 17-19) ชีวิตคนไทยในชนบท จึงผูกพันอยู่กับวัด ประชาชนมีความศรัทธาในศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย ความเป็นไปในวิถีชีวิตและสังคมมีลักษณะสัมพันธ์กับอุดมการณ์ศีลธรรมตามศาสนาในกลุ่มชนทั่วไปถึงแม้ว่าจะไม่ได้ศึกษาหลักธรรมตามศาสนา พระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง แต่ประชาชนก็มีความเชื่อในเรื่องบุญ และเกรงกลัวต่อบาป มีความเชื่อเพื่อและจนเชื่อตามคตินิยมของศาสนา (คณินนิตย์ จันทบุตร , อ้างแล้ว หน้า 51)

นอกจากวัดจะเป็นศูนย์กลางของการศึกษาและความเชื่อถือแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางทางสังคม การเมืองและนันทนาการสำหรับชีวิตในหมู่บ้าน ประชาชนจะมาวัดเพื่อ อ่านหนังสือพิมพ์ ขบขันนินทากัน เป็นศาลากลางที่ประชาชนมาประชุมกันเพื่อถกเถียง หรือตัดสินใจในเรื่องสำคัญๆ

ที่ทุกครอบครัวในหมู่บ้านจะมีตัวแทนไปประชุมด้วยความตั้งใจและการปรึกษาหารือ ก็เป็นไปอย่างมีชีวิตชีวา (นฤจร อธิธิจระจรรัส , 2526 หน้า 51) ในอดีตบทบาทของวัดอยู่ในฐานะเป็นสถานการศึกษา ที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองที่มีขาดโอกาสในการศึกษาเนื่องจากมีฐานะยากจนโดยบุตรหลานของชาวบ้านสามารถมีโอกาสในการศึกษาบวชเรียนในพระศาสนาหรือเป็นเณร นีนาบุญและหัดอ่านเขียน เรียนหนังสือไปในตัวด้วยโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษอบรม นอกจากบทบาทในด้านศาสนาแล้วยังมีบทบาทในการช่วยเหลือและสงเคราะห์ชุมชนด้านอื่นๆ เช่น งานช่าง การรักษาพยาบาล การเป็นหมอดู การสอนคาถาอาคมและเวทมนต์ตลอดจนเป็นตุลาการในการตัดสินข้อพิพาทในชุมชน ชาวบ้านสมัครใจให้พระสงฆ์เป็นผู้ตัดสินชี้ขาดเพราะถือว่าเป็นผู้ทรงศีล จึงถือได้ว่าสถาบันวัดเป็นผู้สงเคราะห์ทางด้านจิตใจแก่ชุมชนอยู่ตลอดเวลา (พระยาอนุมานราชธน, อ้างแล้ว หน้า 130)

ทางด้านเศรษฐกิจวิถีการผลิตของชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ชาวนาจำเป็นต้องตั้งหลักแหล่งอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ เพื่อที่จะสามารถใช้น้ำให้เป็นประโยชน์ในการผลิตได้สะดวก ในชุมชนภาคเหนือชาวนาได้รวมตัวกันสร้างระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำจากแม่น้ำ ลำห้วย บุคคลองส่งน้ำเข้านาที่ปลูกเบญจจากป่า เพื่อเป็นการเสริมสร้างประสิทธิภาพการผลิตของชนบท โดยจะต้องพึ่งพิงธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา สมาชิกผู้ใช้น้ำคัดเลือก "หัวหน้าเหมืองฝาย" เป็นผู้นำของตนเพื่อให้ทำหน้าที่ในการควบคุมรักษากฎระเบียบในการแบ่งปันน้ำ ตลอดจนการบำรุงรักษา อย่างยุติธรรม และเป็นผู้แทนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , 2528 หน้า 5)

นอกเหนือจากผู้นำต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว หมู่บ้านในชนบท ยังมีผู้นำในระดับรองลงไป เช่น ผู้อาวุโสที่นอกจากจะทำหน้าที่ในการถ่ายทอดทักษะ และอุดมการณ์แก่นุชนรุ่นหลังแล้วยังเป็นผู้ไกลเกลี่ยความขัดแย้งในหมู่บ้านตามระเบียบแบบแผนทางวัฒนธรรมของชุมชน มรรคทายกเป็นผู้ที่ชาวบ้านเลือกขึ้นมาทำหน้าที่ ผู้นำทางด้านพิธีกรรมทางศาสนา กรรมการวัดมีหน้าที่ในการจัดการเกี่ยวกับศาสนสมบัติ กลุ่มหนุ่มสาว และกลุ่มแม่บ้านทำหน้าที่ในการช่วยเหลือสังคม (นฤจร อธิธิจระจรรัส , อ้างแล้ว หน้า 50-55) ผู้นำเหล่านี้ได้ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นความต้องการของชาวบ้านที่อยากจะมีอิสระในการจัดการแก้ไขปัญหาของตนเอง

อย่างไรก็ตาม พัฒนาการด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชนในชนบททางภาคเหนือที่พัฒนามาจากชุมชนบ้านป่าในอดีต วิถีชีวิตของชุมชนต้องปรับตัวในค่านิยมให้เข้ากับป่าและสภาพแวดล้อมของป่า ลักษณะของคนในชุมชนจะต้องเป็นคนกล้า และแข็งแกร่ง ซึ่งปรากฏว่ามีผู้ที่สามารถมีอิทธิพลของตนเหนือผู้อื่นในชุมชน จากสภาพของชุมชนที่อาศัย และประกอบอาชีพร่วมกับป่า การเกษตรประเภทนี้จำเป็นต้องใช้พื้นที่ดินและป่าผืนใหญ่ เพราะไม่ได้ทำการเกษตรในพื้นที่ดินอันจำกัด ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ให้สัมปทานบริษัทเอกชนเข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่ป่า บริษัททำไม้หรือบริษัททำเหมืองแร่จำเป็นต้องประนีประนอมกับอำนาจของชุมชนในท้องถิ่น โดยต้องจ่ายเงินให้แก่ผู้มีอิทธิพลในชุมชนในการตัดไม้หรือทำเหมืองแร่ ทั้งนี้เพราะการตัดไม้ขัดแย้งกับอาชีพ และผลประโยชน์ของชาวบ้าน ดังนั้นบริษัทจึงได้จ้างแรงงานส่วนหนึ่งเป็นแรงงานตัดไม้ และได้นำคนงานจากภายนอกหมู่บ้านเข้ามาในพื้นที่ด้วย ส่วนในพื้นที่ที่ไม่มีชุมชนมาก่อนบริษัทสัมปทานทำไม้จะนำคนงานภายนอกเข้ามาตัดไม้และเคลื่อนย้ายไม้ออกไป เมื่อหมดสัมปทานแล้วชาวบ้านที่เป็นคนงานตัดไม้ได้กลับไปนาญาติพี่น้อง และครอบครัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบลุ่มที่มีทำเลดีเหมาะสำหรับการเพาะปลูก โดยมีความสะดวกที่จะปรับปรุงที่ดินให้เป็นที่นาหรือที่ไร่ เนื่องจากได้มีการตัดไม้ใหญ่ออกไปแล้ว (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, บก. 2534, หน้า 13)

ประกอบกับนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน หลังจากที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาได้มีการตัดถนนเข้าไปในพื้นที่หมู่บ้านป่าที่อยู่ห่างไกล ทำให้อำนาจรัฐสามารถที่จะแทรกแซง และควบคุมอำนาจของท้องถิ่นที่เคยมีอิสระในการปกครองตนเองมาก่อนได้มากขึ้น (แอนดรู เทอร์ตัน, 2533, หน้า 45) โครงการพัฒนาของรัฐและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็สามารถขยายอิทธิพลเข้าไปในพื้นที่ชนบทได้สะดวกโดยประสานกับอำนาจรัฐท้องถิ่น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกซับซ้อนมากขึ้น และอำนาจให้ชนชั้นบางชนชั้นที่ครองอำนาจอยู่แล้วสามารถสะสมทุนได้เพิ่มมากยิ่งขึ้น (ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2533, หน้า 146) และทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่จะแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้อื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ที่กำหนดไว้หรือ ที่คนไทยเรียกกันทั่วไปว่า "การเข้าเส้นสาย" (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2528, หน้า 32)

ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นผู้นำท้องถิ่นจะเป็นสื่อกลางในการพิจารณาปรับเอาสิ่งใหม่ ๆ ทั้งแนวคิดและวิธีการแก้ไขปัญหามาไปปฏิบัติ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526 หน้า 203) แต่บทบาทของผู้นำชุมชนที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชุมชน ขึ้นอยู่กับแรงผลักดันระหว่างอำนาจทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองนอกชุมชนกับอำนาจในการควบคุมของชุมชนว่า แรงผลักดันของฝ่ายไหนจะมีมากกว่ากัน

บทบาทและท่าทีของผู้นำชุมชนนั้นจะถูกขัดเกลาทางสังคมให้ได้เรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนของสังคมที่กำหนดไว้ เพื่อเป็นแบบแผนของการปฏิบัติต่อกัน และบุคคลก็สามารถที่จะพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองมาเป็นผู้นำได้ (สุพิศรา สุภาพ, 2534 หน้า 48) ที่ถือเป็นความคาดหวังและความต้องการของชุมชนที่จะเป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมของผู้นำได้ ส่วนบทบาทและท่าทีของผู้นำไม่ได้มีเฉพาะบทบาทต่อชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทต่อครอบครัว บทบาทต่อเครือข่ายภายในชุมชน เช่น เครือญาติ และเครือข่ายกับอำนาจ และอิทธิพลภายนอกชุมชนที่อาจสัมพันธ์หรือขัดแย้งกับบทบาทของผู้นำได้ (สุพิศรา สุภาพ, เฟื่องอ้าง หน้า 30-31)

กระบวนการเปลี่ยนแปลงชุมชนชนบทนับตั้งแต่ได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้นมา นอกจากจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและบทบาทของผู้นำในชนบทแล้วยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน และแหล่งน้ำธรรมชาติตลอดจนการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในชุมชนและภายนอกชุมชน กับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง จากที่เคยพึ่งพิงและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ มามุ่งทำลายและควบคุมธรรมชาติจนเกิดวิกฤติการณ์ของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ อีกทั้งยังไม่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงชุมชนอย่างแท้จริง

ผู้นำชุมชนเป็นผู้มีส่วนสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของผู้นำ ผ่านกระบวนการขัดเกลาให้ผู้นำแต่ละคนมีบทบาท และท่าทีต่างกันตามสถานการณ์ของชุมชนที่เปลี่ยนแปลง จากที่ได้มีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชน ดังนั้นการศึกษาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชน จึงจำเป็นต้องศึกษาบทบาท ท่าทีและเบื้อง

หลังของผู้นำชุมชนด้วย การศึกษาผู้นำในชนบทครั้งนี้จะทำให้ทราบถึงภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนแต่ละแห่งที่มีความแตกต่างกัน ได้เกิดกระบวนการขับเคลื่อนผู้นำที่ทำให้ผู้นำมีบทบาททำที่และจิตสำนึกที่รับผิดชอบต่อชุมชนที่แตกต่างกันอย่างไร ท่ามกลางเครือข่ายของอำนาจและอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองทั้งในและนอกชุมชนกับความคาดหวังของประชาชนทั่วไปที่เป็นผู้ตามในฐานะผู้ร่วมแสดงทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์ของบุคคลและสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนที่จะเป็นตัวกำหนดและควบคุมพฤติกรรมของผู้นำ ตามบริบทที่เป็นจริงของสังคมแต่ละแห่งก็จะทำให้สามารถคาดการณ์การณี่จะเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อหาทางป้องกันแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างเข้าใจและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการขับเคลื่อนผู้นำที่จะทำให้เกิดการยอมรับอำนาจของผู้นำ
2. เพื่อศึกษาบทบาทของผู้นำต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง
3. เพื่อศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำกับอำนาจและอิทธิพลทั้งในและนอกชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลของการวิจัยในครั้งนี้คาดว่าจะทำให้เกิดประโยชน์อย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. สามารถที่จะทราบพัฒนาการของผู้นำภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอันจะเป็นการช่วยเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจ และเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในระดับที่กว้างขึ้น
2. จะเป็นการกระตุ้นให้หน่วยงานของรัฐ หรือผู้มีส่วนรับผิดชอบในการพัฒนาชนบทได้ตระหนักและเข้าใจถึงปัญหาและผลกระทบจากโครงการหรือนโยบายต่าง ๆ ของรัฐที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชน

3. สามารถนำไปวางแผนงานและโครงการในกระบวนการจัดการศึกษานอกระบบกับผู้นำในระดับต่าง ๆ ของชุมชนให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

ถึงแม้ว่าในหมู่บ้านชนบทจะประกอบไปด้วยผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการหลายประเภท แต่การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาผู้นำในชนบทที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง (การพัฒนา) และการใช้ทรัพยากรของชุมชน ซึ่งผู้นำเป็นผู้มีอำนาจหรืออิทธิพลในการตัดสินใจเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยจะศึกษาจากผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการในแต่ละยุคของชุมชน ซึ่งมีประเด็นที่ต้องศึกษาดังนี้

1. สภาพทั่วไปของตำบล

1.1 สภาพทางกายภาพ

1.2 การคมนาคมและการติดต่อกับภายนอก

1.3 การศึกษาและศาสนา

1.4 บริการสาธารณะ เช่น แหล่งน้ำกิน น้ำใช้ สถานีอนามัย

1.5 อำนาจอธิปไตยท้องถิ่น เช่น สถานีตำรวจ สำนักงานอุทยานแห่งชาติ

2. สถานการณ์และวิถีชีวิตของชุมชน โดยแบ่งออกเป็น 2 ยุค คือ

2.1 ยุคบ้านป่า

2.2 ยุคบ้านจัดสรร

3. ผู้นำที่จะศึกษาจำนวน 10 คน ดังนี้

3.1 ผู้นำในยุควัยบ้านป่าจำนวน 3 คน ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว

3.2 ผู้นำที่เป็นทางการจำนวน 4 คน

3.3 ผู้นำที่ไม่เป็นทางการจำนวน 3 คน

4. ประเด็นในการศึกษาผู้นำแต่ละคน

4.1 การศึกษา อาชีพ และประสบการณ์ของผู้นำ

4.2 บทบาทของผู้นำต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

4.3 เครือข่ายของผู้นำกับอำนาจและอิทธิพลทั้งในและนอกชุมชน

นิยามศัพท์

ผู้นำที่เป็นทางการ (Formal Leadership) หมายถึง ผู้นำที่จัดตั้งขึ้นตามระเบียบของทางราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสภาตำบล ข้าราชการที่ทำงานในพื้นที่ และผู้นำอื่น ๆ ในชนบทที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น

ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ (Natural Leadership) หมายถึง ผู้นำที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นตามความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น พระสงฆ์ ผู้อาวุโส ผู้มีความรู้ดี ผู้มีฐานะดี ผู้มีความรู้ด้านช่าง หัวหน้าเมืองฝาย ข้าราชการบ้านนา และอดีตผู้นำที่เป็นทางการ เป็นต้น

สถานการณ์เปลี่ยนแปลง ในหรือนอกชุมชนหมายถึง สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

อำนาจและอิทธิพล หมายถึง อำนาจทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการปกครองทั้งที่ได้กำหนดไว้ตามความกฎหมายและที่ไม่ได้กำหนดไว้ตามกฎหมาย